

Всесвітня історія

УДК 94(37).07:32.019.5

В. Л. Гуменний

ХРАМ МАРСА МЕСНИКА (TEMPLUM MARTIS ULTORIS) ТА ОФІЦІЙНА ПРОПАГАНДА СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ РИМУ В ЕПОХУ АВГУСТА

Стаття присвячена культові Марса Месника та храмові збудованому на його честь, у контексті політичної пропаганди ранньої Римської імперії. На основі аналізу наративних, нумізматичних, археологічних та епіграфічних джерел встановлено, яким чином храм було використано для формування образу зовнішньополітичних успіхів Августа на сході. Проаналізовано влаштовані на честь освячення храму урочисті ігри, складовою яких стала навмахія, що імітувала Саламінську битву, і несла виразне символічне забарвлення. Визначено, що саме освячення було прив'язано до діяльності на сході онука Августа – Гая Цезаря і було вагомим ідеологічним заходом.

Ключові слова: Римська імперія, Парфія, Август, храм Марса Месника, зовнішня політика, пропаганда, принципат.

На сьогоднішній день питання офіційної ідеології є одним з ключових у вивченні Римської імперії доби принципату. Воно розглядається дослідниками з точки зору нової політичної історії [1; 2], потестарної імагології [3; 4], політичної антропології [5] та цілої низки інших напрямків. Ці підходи, дозволяють по-новому інтерпретувати та реконструювати історію Риму в епоху ранньої імперії. Особливе місце тут займає зовнішня політика, яка була невід'ємно пов'язана з ідеологічними аспектами діяльності римлян, зокрема, з офіційною пропагандою [6].

Більшість науковців відійшли від презентизму у розгляді римської історії і вважають, що менталітет [7], стереотипи [8], традиційні римські цінності [9, с. 63-70], не завжди точні відомості про сусідів [10, р. 15-26], відігравали ключову роль у формуванні практичної сторони римського зовнішньополітичного курсу. Пропаганді відводилось особливе місце, вона створювала необхідний образ правителя, була частиною заходів спрямованих на укріплення його авторитету [11], і водночас, впливала на еволюцію уявлень римлян про ворогів, союзників та сусідів імперії [10, р. 28-39].

Монети, літературна традиція, архітектурні споруди, публічні заходи – усе це використовувалось римлянами з ідеологічною метою [11, с. 52-54]. Культ Марса Месника та його вшанування, є яскравим прикладом такої політики. Присвята та будівництво храму на честь даного бога, перенесення туди повернених парфянами значків легіонів, відображення цих подій у нумізматичній традиції, організація ludii Martiales та naumachia Augusti – усе це мало на меті створити образ успішної діяльності імператора на сході у контексті взаємин з царством Аршакідів.

Метою даної статті є аналіз ролі культу Марса Месника, та храму збудованого на його честь, у пропаганді, та формуванні образу східної політики Римської імперії в епоху Августа. Це вимагає виконання наступних завдань: прослідкувати, якими були особливості східної політики Риму в епоху Августа; встановити, чому культ Марса Месника стали асоціювати саме з подіями на сході; проаналізувати відображення храму у нумізматичній традиції; визначити, якою була роль храму в просторі міста; вивчити проблему освячення храму, організацію ігор та охарактеризувати символізм публічних заходів влаштованих у 2 р. до н.е.

Основними джерелами для нас є твори Діона Кассія [12], Светонія [13], Йосифа Флавія [14], Веллея Патеркула [15], Плінія Молодшого [16], Тацита [17]. Нумізматичні джерела представлені емісіями римських монет часів Августа як з сенатського монетного двору, так і монетних дворів у провінціях [18]. Залучаються дані парфянської нумізматики, зокрема емісії монетного двору в Селевкії на Тигрі [19]. Археологічні джерела представлені дослідженнями території Риму, зокрема форуму Августа [20; 21; 22]. Важливим джерелом є Мармуровий план Риму – *Formae Urbis Romae* [23]. Епіграфічні джерела, відображені латиномовними пам'ятками з території самого Риму, які дозволяють уточнювати хронологію та перебіг окремих подій. Політичний заповіт самого Августа – “Діяння божественного Августа”, дійшов до нас саме як пам'ятка епіграфіки.

Проблеми східної політики Римської імперії у період раннього принципату вивчали Ф. Міллар [24], М. Сартр [25], Н. Дібвойз [26], Й. Вольський [27], А. Бокщанін [28], С. Литовченко [29]. Присвятили свої праці культові Марса Месника Д. Річ [30], П. Цанкер [31], С. Сімпсон [32]. Питаннями функціонування римської

пропаганди та ідеології, та їх зв'язку з зовнішньою політикою займалися такі дослідники як С. Матерн [10], П. Вейн [6], В. Парфьонов [33], О. Бандровський [7; 34; 35], О. Петречко [11; 36], А. Токарев [37].

Незважаючи на широкий історіографічний пласт, досі не були предметом спеціального аналізу проблеми зв'язків культу Марса Месника з пропагандою східної політики Риму. Пов'язанні питання здебільшого розглядались в контексті інших проблем. У зв'язку з цим, не отримали розвитку питання зв'язку освячення храму та організації *ludi Martiales* з зовнішньополітичними заходами імперії. Невивченим є символізм *pactum aeternae Augusti* та питання зв'язку східної місії Гая Цезаря на схід з подіями пов'язаними з храмом у цей час, що становить значний інтерес з точки зору функціонування династичної політики принципату. Окрім того, нумізматичні джерела здебільшого розглядались поза контекстом загальної картини ідеологічної спрямованості монетних емісій Августа. Все це, зумовлює потребу цілісного аналізу культу Марса Месника у його зв'язку з римською пропагандою зовнішньої політики.

Зовнішня політика Октавіана на початковому етапі формувалась під впливом ситуації, що склалась після завершення громадянських воєн. Римляни у цей час зіткнулись з більш нагальними проблемами на "європейському" напрямку [34, с. 100-102]. У свою чергу, парфянський цар Фраат IV, з 31 року до н.е. до 26-25 рр. до н.е. був зайнятий боротьбою зі своїм братом Тірідатом [27, s. 198]. Весною 30-29 р. до н.е., Тірідат втік у провінцію Сирію і захопив з собою полоненого сина Фраата [19, р. 185]. Октавіан, найімовірніше, дозволив вигнанцям там залишатись [29, с. 127]. Питання повернення сина Фраата у наступні кілька років стає основним у римо – парфянських контактах. Ситуація що склалась, робила малоімовірними військові дії на сході як з боку римлян, так і парфян.

У 23 році до н.е., на схід, з дипломатичною місією вирушив соратник Августа – Марк Випсаній Агріппа. Протягом літа-осені 23 р. до н.е., він проводив переговори з послами Фраата (*Vell. Patercullos*, II.93.2; *Dio. Cass.*, 53.32; *Joseph.*, *Antiq.* XV, 10.2) [38, р. 145-152]. Римляни вимагали повернення значків легіонів втрачених Крассом та військовополонених захоплених під час кампаній Красса та Марка Антонія. Фраат, з огляду на своє не вигідне політичне становище у цей час, вирішує укласти мир з римлянами, що ознаменувало завершення багаторічної напруженої прямої конфронтації (*Iust.*, Ep. 42.5.11-12; *Dio Cass.* 51.18.). Можна припустити, що повернення сина Фраата, було одним з ключових питань під час переговорів і сприяло їх успішному завершенню.

20 рік до н.е. став часом дипломатичного тріумфу Августа. Принцепс у цей час особисто знаходився в Сирії і направив Тіберія для зустрічі з парфянами. 12 травня римлянам повернули значки легіонів (*Suet. Aug.* 21.3; *Tib.*, 9.1; *RGDA* 29; *Vall. Pat.*, II.91.). Ключові протиріччя римо-парфянського протистояння так і не були вирішені по-суті і мирний договір Августа торкався лише першочергових проблем. Напружена ситуація у Вірменії створювала передумови для втручання як римлян, так і парфян [29, с. 14]. Парфія де-факто визнавала римський вплив у Вірменії, проте Мідія Атропатена опинялась у сфері впливу парфян [28, с. 157]. Тим не менш, укладання миру викликало величезну пропагандистську кампанію Августа [30, р.71-80].

Первісно, Октавіан обіцяв спорудити у Римі храм на честь Марса Месника, в якості нагадування про перемогу під Філіппами і здійснення помсти за вбивство свого прийомного батька – Гая Юлія Цезаря [39]. Проте проект тривалий час не реалізовувався [30, р. 79-80]. Діон Кассій повідомляє, що на честь успіху на сході у 20 р. до н.е., Август збудував храм Марса Месника на Капітолії, для зберігання повернутих символів (*Dio Cass.* 54.8.3). Повернення значків легіонів (*signis recepit*) у нумізматичній традиції асоціювалось саме з храмом Марса Месника. Атрибуція зображеної будівлі викликає труднощі [30, р.79-102]. Найбільш вірогідними є теорії, за якими або мова йде про тимчасовий невеликий храм, який і зобразили [30, р.82], або ж, на монетах знайшли вираження лише намір і ідея побудови храму [30, р. 82-86]. Храм який достеменно був збудований, завершили лише два десятиліття потому, і в іншому місці [40, р. 422].

Монети виступали одним з найбільш показових та водночас ефективних засобів для пропаганди римлян. Незважаючи на дискусії, які і досі точаться в історіографії стосовно даного твердження [37, с. 16-19], характер сюжетів показує, що монетний карб римлян ніс на собі стійкий ідеологічний відтінок. Для того щоб зрозуміти, яке місце Марс Месник та присвячений йому храм займав в системі офіційної пропаганди римлян, необхідно проаналізувати сюжети з ним на монетних емісіях римлян, співставляючи їх з іншими сюжетами, що синхронно зустрічаються на монетах.

Традиція зображати будівлі на монетах є однією з головних ознак, які виділяють для римської традиції монетного карбування [41, р. 4]. На монетах виготовлених у Іспанії у 19 – 18 рр. до н.е., з'являються зображення на реверсі храму Марса Месника зі статусю Марса, який тримає у руках значки легіонів, повернуті парфянами (*RIC I, Augustus*, 39b). У іншій варіації, Марс тримає орла легіону в правій руці, а штандарт (*vexillum*) – в лівій (*RIC I, Augustus*, 41, 80a, 80 в, 81, 82 а, 82в, 83, 84). Усе це супроводжувалось написом "SIGNIS RECEPTIS".

Відома серія ауреусів та денаріїв з аналогічними зображеннями, і стійкою ідеологічною асоціацією саме з Марсом Месником (про це свідчить напис на реверсі "MAR – VLT") (*RIC I, Augustus*, 68, 69a, 69в, 70a, 70в, 71, 72, 73, 74a, 74в). Інші боги також використовувались для зображення успіху Августа. На монетах 19-18 рр. до н.е. ми бачимо зображення богині перемоги Вікторії, що летить з вінком з написом "CL V." (*RIC I, Augustus*, 45-46, 89-95). Зустрічається також варіант з щитом без напису (*RIC I, Augustus*, 46a), та варіанти, де Вікторія несе щит у обох руках (*RIC I, Augustus*, 47b), або ж обома руками разом з лавровою гілкою (*RIC I, Augustus*, 47a). Відомі ауреуси 19 року, де на реверсі також присутня богиня Вікторія (*RIC I, Augustus*, 61).

Зустрічаються випуски денаріїв, де зображено храм Марса Месника, без статуї бога Марса, але в приміщенні знаходиться аквіла з двома штандартами (*RIC I, Augustus*, 104, 105a, 105в, 106). Існують також монети, де на аверсі розташована голова Августа, на реверсі аквіла та штандарт по сторонах від щита з

написом "CL V." і "SIGNIS RECEPTIS" (RIC I, Augustus, 85a, 85b, 86a, 86b, 87a, 87b, 88). 19 роком до н.е. датуються монети з монетного двору у Римі з легендою "AVGVSTVS .SIGN RECE.CAESAR", де на реверсі зображено парфянина, який подає штандарт легіону (RIC I, Augustus, 287-289).

Монети відносяться до сенатської чеканки і на аверс поміщали зображення богів та імена магістратів відповідальних за карбування (т. зв. *tres viri monetales*). Імператорський монетний двір в Римі було відкрито лише в часи Калігули, а працювати на повну потужність він почав за Нерона. Емісії 18 р. до н.е. подають нам зображення на реверсі тріумфальної квадриги оздобленої богинями перемоги, яка везе орла легіону (RIC I, Augustus, 107-113). Цю колісницю зображали і всередині храму Марса (RIC I, Augustus, 115-120). Зображення повернених значків легіонів зустрічається і після смерті Августа, проте воно пов'язане радше з політикою вшанування принцепса, ніж з якимись заходами Тіберія, незважаючи на те, що саме він безпосередньо приймав їх від парфян [42, с. 272]. Таким чином, у нумізматичній традиції використовувались образи богині перемоги Вікторії, та образ Марса в епіклезі Месника. Сюжети на відомих емісіях мали на меті прославити "безкровний" тріумф Августа, якому вдалося повернути значки легіонів та встановити мир на сході. Тим не менш, проблема того, який саме храм Марса зображали на емісіях залишається до кінця невирішеною і наявна джерельна база наразі не дозволяє прийти дослідникам до однозначних висновків.

Освячення храму Марса Месника і форуму Августа у 2 р. до н.е. супроводжувалось цілим рядом публічних заходів [40, р. 422-425; 43, с. 39-40; 45, р. 465-469]. Було організовано ігри – *ludi Martiales*. Організація публічних ігор відігравала важливу роль в ідеологічному обґрунтуванні системи принципату [40]. Календарні джерела свідчать про те, що *ludi Martiales* організовувались 12 травня [40, р. 422]. До 1970-х в історіографії панівною була думка Т. Моммзена про те, ігри вперше проводили ще у 20 р. до н.е., проте вона була справедливо переглянута Д. Сімпсоном, який аргументовано довів, що ігри було започатковано саме у 2 р. до н.е. [32, р.91-94]. Також відбулася наважхія, яка імітувала Саламінську битву. Для неї спеціально було споруджено відповідний комплекс, який отримав назву *paumachia Augusti* [45, р. 472; 46, с. 947-964; 47]. У видовищі брали участь 24 бойових кораблі та близько 3 тис. глadiatorів. Враховуючи, що Аршакідів у римській думці асоціювали з Ахеменідами [48, р. 299; 49], а у храмі зберігались повернуті парфянами трофеї, то контекст було вибрано не випадково. Вагомим фактором, який міг зумовити такий символізм, була місія онука Августа – Гая Цезаря, на схід, яка також припадала на 2 р. до н.е. (Dio Cass. 55.10.20-21., Тас., Ann. II. 4.). Усе це варто розглядати в контексті культу імператора [46, с. 945]. Серед дослідників немає однозначності щодо його значення для формування нового політичного режиму. Ставши частиною римської релігії, він водночас виконував і політичні функції.

Гай розглядався як наступник Августа, тому його кампанія у Вірменію повинна була сприяти утвердженню образу державного мужа. Август, можливо, мав на меті знову направити Тіберія на схід, як це уже відбувалось у 20-18 рр. до н.е., але у 2 р. н.е. для врегулювання проблем у Вірменії туди вирушив саме Гай Цезар [33, с. 82]. Перед цим, Тіберій отримав повноваження трибуна на 5 років для втручання у справи на східному прикордонні (Dio Cass. 55.9.4.), проте вирушив у добровільне вигнання на Родос і заявив, що це завдання слід передати онукам принцепса – Гаю та Луцію [26, с. 136-137] (Dio Cass. 55.9.5.). Досі немає однозначної думки щодо причин і характеру цього кроку майбутнього імператора, але вочевидь справа тут полягала у специфіці обставинки при дворі Августа і боротьбі різних партій за вплив. Август не наважувався призначити когось замість Тіберія, проте врешті у нього не залишилось іншого виходу (Dio Cass. 55.10.18.; Vell. Paterculus, II.99.) Гаю надали повноваження проконсула і окрім того, напередодні походу, його одружили (Dio Cass. 55.10.18.). Тіберій вимушений був вирушити на Хіос і принижено поводити себе при Гаєві, який прямував у цей час на Схід (Dio Cass. 55.10.19.). За іншими даними, Гай сам прибув до нього на Родос (Vell. Paterculus, II.101.).

У Вірменії розпочалось повстання, яке підтримували парфяни. Першими роками нової ери можна датувати монети на честь Гая Цезаря, де він зображений на коні, а біля нього орел легіону і 2 сігни. Рим перейшов до безпосередньої військової експансії у Вірменію [29, с. 10-16] (Dio Cass. 55.9.4-5) З походом Гая антична традиція пов'язувала "Σταθμοί Παρθικοί" ("Парфянські постої") Ісидора Харакського (Plin., N. H. VI. 31).

У цей час виникла також загроза військового конфлікту з парфянами, які були причетні дестабілізації ситуації у Вірменії (Dio Cass. 55.10.20.). Було проведено зустріч на острові посеред Євфрату, де зустрілись представники римлян та парфян, для врегулювання спірних питань (Vell. Paterculus, II.101.). Під час переговорів вирішили, що парфяни не будуть втручатись у вірменські справи (Dio Cass. 55.10a.4.). На престолі у Вірменії, Гай утвердив Аріобарзана – царя Мідії Атропатени (Dio Cass. 55.10a.5; RGDA 27., Тас., Ann. II. 4.).

Через кілька років, Гай, який провадив військові дії у Вірменії був поранений вельможею Аддоном, під час облоги Артагіри (Dio Cass. 55.10a.6; Strabo XI. 14. 6.). Після хвороби викликаной пораненням, він помер (Dio Cass. 55.10a.8-10.). Незважаючи на окремі повідомлення про плани Августа розширити імперію аж за Євфрат (Seneca, De brev. vit. IV. 5.), навряд чи принцепс після смерті свого онука планував якісь серйозні заходи у цьому напрямку. У цей час, європейський вектор зовнішньої політики займав основну увагу Риму у зв'язку з проблемами, які повсякчас там виникали і вимагали більш серйозної уваги ніж справи на сході, де мир з Парфією і дипломатичні заходи як Тіберія так і Гая зуміли зберегти мир з царством Аршакідів [28, с.160-166].

Кампанія Гая була направлена на утвердження величі римського народу та укріплення авторитету молодого через контроль над окремими територіями. С. Литовченко розглядає ці події як римську військову інтервенцію після повного провалу дипломатичних заходів римлян. На його думку, нові методи зовнішньої політики Августа були спрямовані на те, щоб будь-якою ціною утримувати Вірменію в сфері римського

впливу [26, с.13-15]. Всі зусилля і пропагандистська кампанія 2 р. до н.е., частиною якої був культ Марса, виявились марними, оскільки гіпотетичний наступник імператора загинув.

Надалі, Август утримувався від будь-яких активних дій у східному напрямку, показуючи, що Вірменія навіть в умовах перманентної династичної кризи та замалим не громадянської війни не цікавить його в умовах, коли вона не здатна принести жодної політичної вигоди. Лише в часи Тіберія, римляни повертаються до втручання у вірменські справи, і то, лише під впливом загрози зіткнення з Парфією.

Отже, в процесі утвердження принципату, культ Марса Месника було асоційовано саме з зовнішньою політикою імперії. Він ставав частиною сакральної практики римлян і окрім того, особливим було розташування храму збудованого на його честь на форумі Августа. Варто відзначити, що роль принцепса у формуванні зовнішньої політики імперії стає провідною. При цьому, *amici imperatoris*, намісники провінцій та інші представники його оточення також могли мати вплив на перебіг подій, але у офіційній пропаганді, всі заслуги та успіхи приписувались лише імператору або членам його родини, і культ Марса використовували саме з цією метою.

У цьому ключі, мають перспективи подальші дослідження у напрямку зв'язку культу Марса Месника з іншими релігійними кльмтами, які використовувались у пропаганді часів принципату. Потребують розробки питання використання образу *Martis Ultoris* у 18-2 рр. до н.е. у контексті династичної історії Римської імперії, взаємин імператора і сенату, та історії монетного карбу ранньої Римської імперії.

Джерела та література

1. Craig D. M. "High politics" and the "new political history" / David M. Craig // *The Historical Journal*. – Vol. 53, No. 2. – 2010. – P. 453-475.
2. *New Perspectives on Historical Writing* / [Ed. P. Burke]. – Penn State University Press, 2001. – 316 p.
3. Бойцов М. Что такое потестарная имагология? / Михаил Бойцов // *Власть и образ: Очерки потестарной имагологии*. – СПб.: Алетейя, 2010. – С. 5-37.
4. *Zwischen Strukturgeschichte und Biographie. Probleme und Perspektiven einer neuen Römischen Kaisergeschichte 31 v. Chr. – 192 n. Chr.* / *Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 75* / [Hg. A. Winterling]. – München: Oldenbourg, Verlag, 2011. – 350 s.
5. Kyle D. G. *Spectacles of Death in Ancient Rome* / Donald G. Kyle. – Routledge, 2012. – 304 p.
6. Veyne P. *Lisibilité des images, propagande et appareil monarchique dans l'Empire romain* / Paul Veyne // *Revue historique*. – №1 (621). – 2002. – P. 3-30.
7. Бандровський О.Г. Римський менталітет та завдання зовнішньої політики Римської імперії в I-II ст. н.е. (дискурс греко-латиномовних історичних традицій) / Олександр Бандровський // *Карпатика*. – Вип. 37. – Ужгород, 2008. – С. 60-72.
8. Никишин В. О. Чужеземные народы в произведениях Цицерона, Цезаря и Саллюстия: к вопросу о сущности римского "шовинизма" в I в. до н.э.: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук / Владимир Никишин. – Москва, 2000. – 17 с.
9. Штаерман Е.М. От гражданина к подданному / Елена Штаерман // *Культура Древнего Рима. В 2-х тт.* / [Отв. ред. Е. С. Голубцова] – Т. 1. – М.: "Наука", 1985. – С. 22–105.
10. Mattern S. *Rome and the Enemy. Imperial Strategy in the Principate* / S. Mattern. – Berkeley: University of California Press, 1999. – 259 p.
11. Петrenchко О. М. Політична пропаганда у ранній Римській імперії (від Августа до Северів) / Олег Петrenchко // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Випуск X. – Дрогобич : Коло, 2006. – С. 52–63.
12. *Dio's Roman history* / [Ed. by E. Cary]. – Loeb classical Library. – Vol. VI. London: W. Heinemann, 1917. – 512 p.
13. Suetonius. *The Lives of the Caesars*. – Vol. 1: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula / [ed. John Carew Rolfe]. – Harvard University Press, 1914. – 528 p.
14. Fl. Josephi *Opera omnia* / [Ed. K. E. Richter]. – 1826. – 867 p.
15. Velleius Paterculus. *Compendium of Roman History. Res Gestae Divi Augusti* / [Ed. F. W. Shipley] - Harvard University Press, 1924. – 464 p.
16. Pliny. *Letters and Panegyricus I, Books 1-7*. – Volume I. – Loeb Classical Library. – 1969. – 460 p.
17. C. Cornelii Taciti *Annales* / [T. Kiesslingius]. – 1829. – 465 p.
18. *The Roman Imperial Coinage* / [Ed. C. H. V. Sutherland]. – Vol. I. – London, 1984. – 352 p.
19. *Coins from Seleucia on the Tigris* / [Ed. by R.H. McDowell]. – 1935. – 248p.
20. *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome* / [Ed. L. Richardson]. – JHU Press, 1992. – 458 p.
21. Haselberger L. *Urbem Adornare: Die Stadt Rom Und Ihre Gestaltumwandlung Unter Augustus / Romes Urban Metamorphosis Under Augustus* / Lotar Haselberger. – *Journal of Roman Archaeology*, 2007. – 288 p.
22. *Mapping Augustan Rome* / [Ed. L. Haselberger]. – *Journal of Roman Archaeology*, 2002. – 275 p.
23. *Stanford Digital Forma Urbis Romae Project* / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://formaurbis.stanford.edu/>
24. Millar F. *The Roman Near East* / Fergus Millar. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993. – 587 p.
25. Sartre M. *The Middle East under Rome* / Maurice Sartre. – Harvard University Press, 2005 – 665 p.
26. Дибвойз Н. К. Политическая история Парфии / Нельсон Дибвойз. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2008. – 816 с.
27. Wolski J. *Iran und Rom. Versuch einer historischen Wertung der gegenseitigen Beziehungen* / Joseph Wolski // *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Principat. Politische Geschichte*. / [Hsg. Hildegard Temporini]. – Bd. II. 9.1.– Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co., 1976. – S. 195-214.
28. Бокщанин А. Г. Парфия и Рим. Часть 2. Система политического дуализма в Передней Азии / Анатолий Бокщанин. – Москва, 1966. – 300 с.
29. Литовченко С. Д. Римсько-вірменські відносини в I ст. до н.е. – на початку I ст. н.е.: автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук / Сергій Литовченко. – Харків, 2003. – 20 с.
30. Rich J. *Augustus's Parthian honours, the temple of Mars Ultor and the arch in the Forum Romanum* / John Rich // *Papers of the British School at Rome*. – Vol. 66. – 1998. – P. 71-128.
31. Zanker P. *Augustus und die Macht der Bilder* / Paul Zanker. – C.H.Beck, 1997. – 368 s.
32. Simpson C. J. *The Date of Dedication of the Temple of Mars Ultor* / C. J. Simpson // *The Journal of Roman Studies*. – Vol. 67. – 1977. – P. 91-94.

33. Парфенов В. Император Цезарь Август: Армия. Война. Политика. / Виктор Парфенов – СПб.: Алетейя, 2001 – 278 с.
34. Бандровський О. Г. Формування зовнішньополітичного курсу Римської імперії в кінці I ст. до н.е. / Олександр Бандровський // Карпатика. – Вип. 39. – 2010. – С. 98-115.
35. Бандровський О. Г. Формування зовнішньополітичного курсу Римської імперії (Август та Тіберій) / Олександр Бандровський // Проблеми історії та археології України: Матеріали VII Міжнародної наукової конференції (Харків, 28–29 жовтня 2010 г.). – Харків, 2010. – С. 52.
36. Петrenchко О. Суспільно – політичний розвиток Римської імперії у I – на початку III ст. н.е.: від “відновленої республіки” до сенатської монархії / Олег Петrenchко. – Львів: Видавничий Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 396 с.
37. Токарев А. Н. Становление официальной идеологии принципата императора Августа / Андрей Токарев. – Харьков, 2011. – 268 с.
38. Magie D. The Mission of Agrippa to the Orient in 23 B. C. / David Magie // Classical Philology. – Vol. 3, No. 2. – 1908. – P. 145-152.
39. The Emperor and Rome: Space, Representation, and Ritual / [Ed. B.C. Ewald, C. F. Noreña]. – Cambridge University Press, 2010. – 365 p.
40. Hanah R. Games for Mars and the Temples of Mars Ultor / Robert Hannah // Klio – Beiträge zur Alten Geschichte. – Volume 80, Issue 2. – 1998. – P. 422–433.
41. Coinage and Identity in the Roman Provinces/ [Ed. Howgego, C., Heuchert, V., and Burnett, A]. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 280 p.
42. Абрамзон М. Г. Монеты как средство пропаганды официальной политики Римской империи / Михаил Абрамзон. – М., 1995. – 748 с.
43. Coarelli F. Aedes Fortis Fortunae, Naumachia Augusti, Castra Ravennatium: la Via Campana Portuensis e alcuni edifici nella Pianta Marmorea Severiana / F. Coarelli // Ostraka. – № 1. – 1992. – S. 39-54.
44. Liberati A. M. Naumachia Augusti/ A. M. Liberati // Lexicon topographicum urbis Romae / [Ed. E. Steinby] – Vol. III. – 1996. – P. 337.
45. Taylor R. Torrent or trickle ? The Aqua Alsietina, the Naumachia Augusti, and the Transtiberim / R. Taylor // American Journal of Archaeology. – №101. – 1997. – P. 465-492.
46. Hesberg von H. Archäologische Denkmäler zum römischen Kaiserkult / Henner von Hesberg // Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II // [Hsg. Hildegard Temporini]. – Bd. 16.2. – Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co., 1978. – S. 911–995.
47. Der Mars-Ulter-Tempel auf dem Augustusforum in Rom / [Hsg. J. Ganzert]. – Mainz, 1996. – 269 s.
48. Makhlayuk A. Memory and Images of Achaemenid Persia in the Roman Empire / Alexander Makhlayuk // Political Memory in and after the Persian Empire / [Ed. J. M. Silverman]. – SBL Press, 2015. – P. 299-324.
49. Lerouge C. L'image des Parthes dans le monde gréco-romain. Du début du Ier siècle av. J.-C. jusqu'à la fin du Haut-Empire romain / Charlotte Lerouge. – Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, 2007. – 427 p.

Humennyi V. L. The Temple of Mars the Avenger (Templum Martis Ultoris) and the official propaganda of the Roman foreign policy in the East in the Age of Augustus

The article deals with the problem of the religious cult of Mars the Avenger and the Temple built to dedicate this God in connection with the political propaganda of the Early Roman Empire. Analysis of the narrative, archeological, epigraphical sources and coinage, provides us the reconstruction of how the Temple was used for the construction of the image of Augustus' policy in the East. The author characterizes the games connected with the dedication of the Temple, which included the naumachia, that was organized as a imitation of the battle of Salamin, and had a strong ideological component. The dedication itself was connected with Gaius Ceasar mission to the East.

Key words: The Roman Empire, Parthia, Augustus, the Temple of Mars the Avenger, foreign policy, propaganda, principate.

Гуменный В. Л. Храм Марса Мстителя (Templum Martis Ultoris) и официальная пропаганда восточной политики Рима в эпоху Августа

Статья посвящена культу Марса Мстителя и храму, который был сооружен в его честь, в контексте политической пропаганды ранней Римской империи. Основываясь на анализе нарративных, нумизматических, археологических и эпиграфических источников, установлено, каким образом храм использовали для формирования образа внешнеполитических успехов Августа на востоке. Проанализированы устроенные на честь освящения храма торжественные игры, составляющей частью которых стала навамахия, которая имитировала Саламинское сражение и несла в себе идеологическую составляющую. Установлено, что само освящение было привязано к деятельности на востоке внука Августа – Гая Цезаря, и являло собой важное идеологическое мероприятие.

Ключевые слова: Римская империя, Парфия, Август, храм Марса Мстителя, внешняя политика, пропаганда, принципат.